

Aldona Zawojska, Tomasz Siudek, Magdalena Stefaniak

Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie,

Instytut Ekonomii i Finansów

aldona_zawojska@sggw.edu.pl

Znaczenie formacji mundurowych w zapewnieniu bezpieczeństwa służącego rozwojowi społeczno- -gospodarczemu obszarów transgranicznych

Streszczenie

Niniejsze opracowanie ma na celu zidentyfikowanie związku między szeroko pojętym bezpieczeństwem a rozwojem społeczno-gospodarczym pogranicza, a także roli i zadań państwa reprezentowanego przez ugrupowania mundurowe w zapewnianiu bezpiecznego środowiska dla tego rozwoju. Szczególny nacisk położony jest na polskie, białoruskie i ukraińskie regiony przygraniczne uczestniczące w „Programie współpracy transgranicznej Polska-Białoruś-Ukraina 2014–2020” w ramach Europejskiego Instrumentu Sąsiedztwa. Badanie ma charakter opisowy, stosuje eksploracyjne i ogólne podejścia indukcyjne oraz wykorzystuje dane uzyskane ze źródeł wtórnych (Gallup World Poll, baza danych OECD, Eurobarometr, Bank danych lokalnych GUS i statystyki Straży Granicznej). Znaczenie formacji mundurowych w zapewnieniu bezpieczeństwa służącego rozwojowi społeczno-gospodarczemu obszarów transgranicznych wykazano pośrednio; najpierw poprzez ukazanie powiązania rozwoju z bezpieczeństwem, a następnie bezpieczeństwa z funkcjonowaniem tych formacji.

Słowa kluczowe: rozwój społeczno-gospodarczy, wschodnie pogranicze Polski, bezpieczeństwo, służby mundurowe

Summary

This paper aims to investigate the relationship between broadly understood security and socio-economic development of the borderlands as well as the role and tasks of the state, represented by the uniformed groups, in ensuring a safe environment for this development. The special focus is on Polish, Belarusian and Ukrainian border regions participating in the “Cross-border Cooperation Programme Poland-Belarus-Ukraine 2014–2020” under the framework of the European Neighbourhood Instrument. The study is descriptive in nature; it applies exploratory and generic inductive approaches and uses data obtained from secondary sources (Gallup World Poll, OECD database, Eurobarometer, CSO Local Data Bank and Border Guard statistics). The importance of uniformed formations in providing

security for the socio-economic development of cross-border areas has been demonstrated indirectly; firstly by showing the link between development and security, and secondly by linking security with the functioning of these formations.

Keywords: socio-economic development, eastern borderlands of Poland, security, uniformed services

Wstęp

W gospodarce światowej, narodowej, lokalnej, czy też pogranicznej (transgranicznej) istnieją różne źródła zagrożeń bądź niepewności. Są one z jednej strony związane z siłami natury, globalizacją, rozwojem technologicznym, społecznym i politycznym, a z drugiej – siłami ekonomicznymi lub rynkowymi.

Obszar pograniczny, pogranicze i obszar transgraniczny są pojęciami o zbliżonym zakresie znaczeniowym, pod którymi kryje się terytorium położone w sąsiedztwie (pobliżu) granicy państwa po obu jej stronach.

Współpraca transgraniczna stanowi kluczowy element polityki Unii Europejskiej (UE) wobec sąsiadów. Ma wspierać rozwój gospodarczy i społeczny wzdłuż zewnętrznych granic unijnych, pomagać redukować różnice w poziomie życia ludności, sprzyjać mobilności osób, towarów i kapitału, a także sprostać wspólnym wyzwaniom (środowisko, zdrowie publiczne, bezpieczeństwo i ochrona) na tych granicach. W niniejszej pracy skoncentrowano się na regionie przygranicznym trzech państw: Polski, Białorusi i Ukrainy. Obszar jednostek terytorialnych objętych „*Programem Współpracy Transgranicznej Polska-Białoruś-Ukraina 2014-2020*”, realizowany w ramach Europejskiego Instrumentu Sąsiedztwa (*European Neighbourhood Instrument*), zajmuje łącznie 316,3 tys. km² (75,2 tys. km² – w Polsce; 138,5 tys. km² – na Białorusi oraz 102,5 tys. km² – na Ukrainie). Jest on ok. 14-krotnie mniejszy od powierzchni państw należących do UE, ale ma wręcz strategiczne dla niej znaczenie. Przy około 21 milionach ludzi żyjących w tym regionie¹ (6,2 mln – w części polskiej; 7,2 mln – w białoruskiej oraz 7,5 mln – po stronie ukraińskiej) zaostrzenie bezpieczeństwa wzdłuż granicy między Polską (a tym samym UE) a Białorusią i Ukrainą oraz minimalizowanie potencjalnego negatywnego wpływu różnych zagrożeń na warunki życia ludzi oraz handel, inwestycje i regionalny rynek pracy jest oczywistą koniecznością. Ze względu jednak na to, że gospodarka obszaru przygranicznego żyje i kwitnie dzięki wymianie, ważne jest, aby środki bezpieczeństwa nie obciążały przepływu osób, towarów i usług.

Niniejsze opracowanie ma na celu zidentyfikowanie związku między szeroko pojętym bezpieczeństwem a rozwojem społeczno-gospodarczym pogranicza, a także roli i zadań państwa reprezentowanego przez służby mundurowe w zapewnianiu bezpiecznych warunków dla tego rozwoju. Studium ma charakter eksploracyjny i indukcyjny. Główną cechą ogólnego podejścia indukcyjnego jest elastyczność metodologiczna; umożliwia ono wyłonienie wyników bezpośrednio

---

¹ Dane za 2013/2014. Źródło: The ENI Cross-border Cooperation Programme Poland-Belarus-Ukraine 2014-2020, 3rd Revision as of 13 November 2017.

z analizy surowych (nieprzetworzonych) danych oraz innych informacji bez ograniczeń narzuconych przez ustrukturyzowane metodologie naukowe (np. konieczności testowania hipotez). Jego opisowy i interpretacyjny charakter zadowalająco pasował do problemów podjętych w badaniu.

Znaczenie formacji mundurowych w zapewnieniu bezpieczeństwa służącego rozwojowi społeczno-gospodarczemu obszarów transgranicznych, jak wskazano w tytule, wykazano pośrednio poprzez ukazanie powiązania rozwoju z bezpieczeństwem, a następnie bezpieczeństwa z funkcjonowaniem tych formacji. Źródłem badań była literatura przedmiotu, baza danych Gallup World Poll, baza danych OECD, Eurobarometer, Bank Danych Lokalnych GUS oraz statystyki Straży Granicznej.

Wymiary bezpieczeństwa oraz jego subiektywne i obiektywne postrzeganie

Bezpieczeństwo stanowi jedną z podstawowych i najważniejszych potrzeb egzystencjalnych, odczuwanych zarówno przez każdego człowieka, jak też grupy społeczne, narody oraz wspólnoty międzynarodowe. Jest również jedną z wartości najbardziej cenionych i chronionych przez jednostki i państwa.

Odwołując się do piramidy potrzeb Abrahama Masłowa (1943), jeśli potrzeby niższego rzędu, w tym potrzeba bezpieczeństwa, nie będą zaspokojone, podstawa piramidy nie zostanie utworzona, a w konsekwencji również pozostałe potrzeby nie zostaną spełnione.

Współczesne pojmowanie bezpieczeństwa jest szersze niż w przeszłości. Koncepcja bezpieczeństwa była pierwotnie ukształtowana przez pryzmat potencjalnego konfliktu międzynarodowego – bezpieczeństwo wiązano z zagrożeniami dla granic państwa. Dla większości dzisiejszych ludzi poczucie braku bezpieczeństwa wynika na ogół z obaw o codzienne życie niż z lęku przed konfliktem zbrojnym czy katastrofalnym wydarzeniem globalnym. Bezpieczeństwo ekonomiczne (zatrudnienia, dochodowe, socjalne itp.), zdrowotne, ekologiczne lub ochrona przed przestępczością są przykładami tych elementów bezpieczeństwa, które obecnie nurtują ludzkość na całym świecie. Niemniej jednak, prawdziwie niecodziennym, globalnym wydarzeniem stała się nowa pandemia koronawirusa COVID-19, której implikacje w zakresie bezpieczeństwa zdrowotnego i ekonomicznego należy uznać za bardzo istotne.

Nowe zagrożenia bądź ryzyka: terroryzm międzynarodowy, przestępczość zorganizowana, handel bronią, narkotykami bądź nawet ludźmi, ataki cybernetyczne, oszustwa w handlu elektronicznym, konflikty etniczne, połączenie szybkiego wzrostu populacji z degradacją środowiska naturalnego oraz ubóstwem, niestabilność gospodarcza i finansowa państw, destabilizacja polityczna, a czasem nawet upadek państwa spowodowały, że zamiast terminu bezpieczeństwo narodowe zaczęto stosować nowe pojęcie – „bezpieczeństwo ludzkie” (Matthews, 1997).

Zajmując się kwestią bezpieczeństwa należy zadać podstawowe pytanie, które brzmi: Co mieści się pod pojęciem bezpieczeństwa? Ma ono wiele różnych definicji, które w niniejszym rozdziale nie będą jednak szczegółowo rozważane. Mnogość ta wiąże się z faktem, że przedstawiciele poszczególnych dziedzin i dyscyplin nauki postrzegają i opisują bezpieczeństwo w świetle właściwej dla nich wiedzy i terminologii.²

W kontekście związku pomiędzy bezpieczeństwem a rozwojem społeczno-gospodarczym warto posłużyć się koncepcją zaproponowaną przez Program Narodów Zjednoczonych ds. Rozwoju (UNDP, 1994, s. 22-24), według której bezpieczeństwo człowieka (*human security*) oznacza wolność od wszystkich zagrożeń, z którymi spotykają się ludzie w codziennym życiu, poprzez połączenie zasady wolności od strachu (*freedom from fear*) z zasadą wolności od niedostatku (*freedom from want*).

Bezpieczeństwo polega więc tu z jednej strony na wolności od krzywdy, szkody – niezależnie od tego, czy wynika ona z przestępczości, konfliktu militarnego, przemocy, terroryzmu, wypadków, czy klęsk żywiołowych, z drugiej zaś – na wolności od ubóstwa, chorób, głodu, bezdomności, bezrobocia czy ucisku, czyli na istnieniu sytuacji, w której potrzeby ludzkie (materialne i niematerialne) są odpowiednio zaspokojone.

W 2005 roku Raport Sekretarza Generalnego ONZ pt. „*In Larger Freedom: Towards Development, Security and Human Rights for All*” („Większa wolność: ku rozwojowi, bezpieczeństwu i prawom człowieka dla wszystkich”) nadał trzeci wymiar koncepcji bezpieczeństwa ludzkiego: wolność (swobodę) życia z godnością (*freedom to live in dignity*). Podkreślono w nim, że nie będzie rozwoju bez bezpieczeństwa oraz bezpieczeństwa bez rozwoju, ale zarówno rozwój, jak i bezpieczeństwo zależą od poszanowania praw i swobód człowieka oraz od praworządności (UN General Assembly, 2005).

W definicji UNDP na bezpieczeństwo ludzkie składa się siedem składników: bezpieczeństwo ekonomiczne, bezpieczeństwo żywnościowe, bezpieczeństwo zdrowotne, bezpieczeństwo środowiskowe, bezpieczeństwo osobiste, bezpieczeństwo wspólnot społecznych i bezpieczeństwo polityczne (UNDP 1994).

W literaturze przedmiotu wyodrębnia się różne rodzaje bezpieczeństwa: m.in.: (1) podmiotowe: bezpieczeństwo indywidualne (jednostkowe, personalne), grupowe (rodowe, plemienne, lokalne), narodowe (państwowe), międzynarodowe, globalne; (2) przedmiotowe: bezpieczeństwo militarne, publiczne, polityczne, ekonomiczne, społeczne, ekologiczne, technologiczne, religijne, informacyjne itp.

Programy na rzecz bezpieczeństwa ludzi bazują na dwóch kluczowych ideach: po pierwsze, że ochrona osób ma kluczowe znaczenie zarówno dla bezpieczeństwa narodowego, jak i międzynarodowego; a po drugie, że warunki bezpieczeństwa wymagane dla rozwoju nie ograniczają się do tradycyjnych kwestii, takich

---

² Patrz np. Cieślarczyk, M. (2011). *Teoretyczne i metodologiczne podstawy badania problemów bezpieczeństwa i obronności państwa*. Siedlce: Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny w Siedlcach; Fałdowski, M. (2018). Współczesny wymiar bezpieczeństwa. *Zeszyty Naukowe SGSP / Szkoła Główna Służby Pożarniczej*, 66(2), 109-122.

jak obrona narodowa oraz prawo i porządek, ale raczej obejmują szersze kwestie polityczne, gospodarcze i społeczne, które zapewniają życie zabezpieczone przed wszelkimi zagrożeniami (OECD 2005).

Z perspektywy ekonomicznej, w polityce publicznej konieczne są jednak kompromisy (*trade-offs*) między bezpieczeństwem z jednej strony a efektywnością produkcji i handlu, globalizacją, równością i wolnością z drugiej strony.

W ramach Inicjatywy OECD „*Better Life*” (OECD, 2020a; OECD 2020b) badany jest kompleksowy zestaw 11 kategorii dobrobytu (wśród nich Safety) w 37 (36) krajach OECD oraz czterech spoza tej organizacji. Każda kategoria przypisana jest do kluczowego wymiaru życia, decydującego o dobrym samopoczuciu ludzi. Składnik indeksu „*Better Life Index*” pod nazwą Bezpieczeństwo (Safety) bazuje na pytaniu „*Czy czujesz się bezpiecznie, chodząc samotnie w nocy w mieście lub okolicy, w której mieszkasz?*” OECD dokonuje obliczeń wartości tego składnika na podstawie wyników ankiety Gallup World Poll.

Z kolei Instytut Gallupa, który cyklicznie prowadzi badania wśród mieszkańców 142 krajów odnośnie ich poczucia bezpieczeństwa osobistego i zaufania do służb publicznych (na podstawie osobistych doświadczeń z przestępczością i organami ścigania) konstruuje Indeks prawa i porządku publicznego („*The Law and Order Index*”). Wykorzystuje przy tym następujące pytania kierowane do respondentów (Gallup, 2019):

1. czy w mieście lub okolicy, w której mieszkasz, masz zaufanie do lokalnej policji?
2. czy czujesz się bezpiecznie, chodząc samotnie w nocy po mieście lub okolicy, w której mieszkasz?
3. czy w ciągu ostatnich 12 miesięcy skradziono tobie lub innemu członkowi gospodarstwa domowego pieniądze lub inne mienie?
4. czy w ciągu ostatnich 12 miesięcy zostałeś napadnięty lub obrabowany? (to pytanie nie było zadawane w 2015 roku).

Wartości indeksu Gallupa oraz składnik indeksu OECD wykorzystano do porównania stanu bezpieczeństwa w Polsce i wszystkich sąsiadujących z nią państwach (tab. 1).

Tab. 1. Indeks prawa i porządku oraz poczucie bezpieczeństwa deklarowane przez obywateli Polski oraz graniczących z nią państw

Kraje	Bezpieczeństwo: (Czujesz się bezpiecznie chodząc samotnie w nocy?) Udział odpowiedzi* (%)		Indeks prawa i porządku (0 = najniższy wynik, 100 = najwyższy wynik)	
	Średnia 2010-2012	Średnia 2016-2018	2015	2018
Polska	63,2	69,9	73	83
Rosja	40,9	54,3	62	72
Litwa	40,5	61,3	70	82
Białoruś	-	-	68	74
Ukraina	-	-	55	67
Słowacja	54,2	65,2	72	81
Czechy	58,1	73,1	77	86
Niemcy	78,2	72,4	83	88
OECD	66,6	71,5	-	-

*odsetek osób w wieku 15 lat i starszych

Źródło: opracowanie własne na podstawie (Gallup 2019, Gallup 2016) oraz OECD.Stat (Better Life Index)

Na podstawie wyników badań Gallupa i OECD (tab. 1) można stwierdzić, że najwyższy na ogół poziom bezpieczeństwa oraz porządku publicznego postrzeganego przez społeczeństwo w grupie analizowanych krajów występował kolejno w Niemczech, Czechach oraz Polsce, natomiast najniższy – na Ukrainie, w Rosji i Białorusi, czyli państwach graniczących od wschodu z UE. We wszystkich krajach (poza Niemcami w przypadku składnika indeksu lepszego życia) wyniki uległy poprawie. W kontekście bezpieczeństwa obszaru pogranicznego będącego przedmiotem rozpatrywania, powyższe rezultaty sugerują możliwość przepływu większego zagrożenia dla bezpieczeństwa publicznego ze/od strony Ukrainy i Białorusi do Polski niż odwrotnie.

Pojawia się tu zatem pytanie o stan bezpieczeństwa na obszarze „Programu Współpracy Transgranicznej Polska-Białoruś-Ukraina 2014-2020”. Ze względu na dostępność danych, odpowiedź na nie odnosi się wyłącznie do Polski. W tabeli 2 ukazane zostały przestępstwa stwierdzone przez policję w zakończonych postępowaniach przygotowawczych w 2018 roku w podregionach wyodrębnionych przez GUS.

Tab. 2. Przestępstwa stwierdzone przez policję ogółem na 1000 mieszkańców w podregionach GUS w 2018 roku

Podregiony	Przestępstwa stwierdzone przez policję na 1000 mieszkańców				
	ogółem	o charakterze kryminalnym	drogowe	przeciwko mieniu	przeciwko bezpieczeństwu powszechnemu i w komunikacji
suwalski	13,81	8,65	2,11	6,12	2,24
białostocki	16,57	9,42	1,63	6,49	1,79
łomżyński	12,28	7,04	2,32	4,65	2,53
bialski	16,52	9,71	2,50	3,81	2,70
chełmsko-zamojski	15,58	9,47	1,76	4,22	1,90
przemyski	11,44	7,41	1,58	3,88	1,70
krośnieński	11,97	6,50	1,47	4,89	1,56
Polska	19,99	12,80	1,72	9,08	1,91

Źródło: opracowanie własne na podstawie GUS (2020)

W podregionach Polski, przyległych do granicy z Białorusią i Ukrainą, względna liczba przestępstw wymienionych kategorii (poza drogowymi) okazała się być niższa niż przeciętna w Polsce. Najmniej bezpieczne według kryterium liczby przestępstw były na ogół podregiony: bialski i białostocki, a najbardziej bezpieczne – krośnieński i przemyski. Większa od przeciętnej w kraju względna liczba przestępstw drogowych wykrytych przez policję (szczególnie wysoka w bialskim) prawdopodobnie wiąże się z występowaniem w wymienionych podregionach europejskich korytarzy transportowych oraz nasilonego ruchu związanego z przekraczaniem granicy państwowej przez ludzi i towary.

Przykładowo, według danych Nadbużańskiego Oddziału Straży Granicznej (NOSG) – największego w Polsce, na kontrolowanych przez niego przejściach w 2019 roku granicę Polski z Republiką Białorusi przekroczyło nieco ponad 4 mln osób oraz ok. 1,8 mln środków transportu, natomiast z Ukrainą – odpowiednio prawie 8,86 mln osób i 2,49 mln pojazdów (NOSG, 2020).

Rola granic

Granice tradycyjnie służą zaspokojeniu dwóch podstawowych potrzeb ludzi: (1) ochrona przed zagrożeniami zewnętrznymi i wewnętrznymi; (2) wyznaczenie (delimitacja) terytoriów należących do określonych grup politycznych, kulturowych bądź społecznych.

Granica może pełnić albo funkcję separacyjną (rozdzielczą), albo integracyjną (zbliżeniową), albo te dwie równocześnie. Współczesne badania nad granicami koncentrują się na dwóch równoległych i jednoczesnych procesach – zarządzaniu granicami (jako ich kontrola i potwierdzenie), jak też na przekraczaniu granicy (jako współpraca, transcendencja).

Przekraczanie granic i ich kontrola konkurują ze sobą o supremację: otwarte i bardziej elastyczne granice są niezbędne ze względów ekonomicznych, podczas gdy bardziej sztywne i zamknięte granice są postrzegane jako ważne środki bezpieczeństwa. Ten dualizm sprzyja w ostatnich latach (zwłaszcza po atakach terrorystycznych w USA z września 2001 roku) zwolennikom sekurytyzacji ze względu na nacisk na kwestie bezpieczeństwa osobistego i fizycznego przed zagrożeniami transgranicznymi. Sekurytyzacja granic, czyli jednoczesne ustanawianie przeszkód administracyjnych i fizycznych w celu kontrolowania migracji osób i przepływu towarów oraz kapitału nie jest próbą zamykania przestrzeni i terytoriów, ale filtrowania i sortowania przepływów międzynarodowych zgodnie z ich stopniem pożądanego (Jones, 2012; Johnson i in., 2011).

Granice mogą stanowić „motor łączności”. Zamiast ograniczać mobilność, mogą ją aktywnie ułatwiać, ponieważ wiele kluczowych granic znajduje się na lotniskach, w portach morskich i terminalach kolejowych. Zdaniem Häkli i Kaplana (2002), interakcje transgraniczne są bardziej prawdopodobne, gdy druga strona jest łatwo dostępna, w przeciwieństwie do sytuacji, gdy ludzie mieszkają dalej od granicy.

We wschodniej Polsce znajduje się zewnętrzna granica Schengen i UE, dlatego właściwe działania służb mundurowych mogą stanowić skuteczne narzędzie w zapewnieniu integralności granic (Wielki, 2016). W UE najbardziej obleganą granicą lądową nie tylko dla Polski i Ukrainy, ale także dla całej wspólnoty jest granica polsko-ukraińska licząca 530 km długości, czyli niewiele dłuższa niż wewnętrzna granica Irlandii, ale stanowiąca znacznie większe wyzwanie dla służb.

Niebezpieczeństwa nie znają jednak granic. Wśród tych dla systemu transgranicznego wymienia się zagrożenia: militarne (mało realne), społeczne (duże ze względu na transgraniczne przepływy siły roboczej i masowe migracje, w tym nielegalne), ze strony międzynarodowych grup przestępczych, zdrowia publicznego (duże np. z powodu możliwości przenoszenia i wystąpienia epidemii zakaźnych chorób zwierzęcych i ludzkich w strefach transgranicznych), gospodarcze (duże ze względu na powiązania gospodarcze i procesy globalne współczesnego świata), informatyczne (znaczące), przyrodnicze (np. powodzie, huragany), ekologiczne, pożarnicze (Świdorski, 2018).

Obszary przygraniczne są szczególnie narażone na wiele zagrożeń ze względu na położenie w ciągach europejskich lądowych korytarzy transportowych. Zwiększenie wymiany handlowej i związana z tym intensyfikacja transportu (np. natężenie ruchu samochodów ciężarowych o dużej ładowności) powoduje coraz większe zużycie infrastruktury drogowej, a tym samym obniżenie bezpieczeństwa w ruchu drogowym, a w konsekwencji – wzrost wypadków. Ruch tranzytowy związany jest też z przewozem niebezpiecznych materiałów. Poza tym z in-

tensyfikacją ruchu granicznego są (lub mogą być) powiązane zjawiska cechujące się szkodliwością społeczną i/lub gospodarczą, takie jak przykładowo tworzenie się szlaków przerzutu nielegalnych migrantów, broni bądź narkotyków, przemyt towarów (np. papierosów) czy nawet tzw. „drobna przestępczość” (np. kradzieże o niskiej wartości mienia).

Zdaniem Rafała Wielkiego (2016), szczególne zagrożenia stwarza zjawisko korupcji w ochronie pogranicza ze względu na specyficzne warunki panujące pomiędzy granicami państwowymi. Rozwojowi zjawisk korupcyjnych (np. aktywnej pomocy migrantom w pokonaniu barier granicznych) może sprzyjać obecność wielu kultur zderzających się ze sobą w obszarach granicznych.

Powyższe i inne współczesne zagrożenia systemu transgranicznego negatywnie wpływają na rozwój obszarów pogranicznych. Z kolei zapewnienie bezpieczeństwa z jednej strony pozytywnie oddziałuje na gospodarkę, mając np. kluczowe znaczenie w przyciąganiu dużych inwestycji i lepiej płatnych miejsc pracy w regionie przygranicznym, z drugiej zaś – może spowolnić przepływ towarów, usług i ludzi, utrudniając w ten sposób charakterystyczną dynamikę i interakcje społeczne regionu przygranicznego oraz innych części sąsiadujących krajów.

Rola bezpieczeństwa w rozwoju społecznym i gospodarczym

Badania ekonomiczne w zakresie bezpieczeństwa, w swej istocie, analizują zachowanie ludzi w celu utrzymania i poprawy jakości życia (dobrobytu).

Dodatnia współzależność między bezpieczeństwem a rozwojem społeczno-ekonomicznym wydaje się być bezdyskusyjna. Przykładowo, przestępczość, a także strach przed nią od dawna uważane są za „poważny dylemat społeczny” i powiązane zarówno z problemami zdrowia fizycznego, jak i psychicznego, wzrostem stresu, pogorszeniem samopoczucia, jak też ogólnymi stratami w jakości i zadowoleniu z życia (Adams, Serpe, 2000; Box i in., 1988; Dolan, Peasgood, 2007; Krulichová, 2018).

Warto tu także zaznaczyć, że Instytut Gallupa dostrzega silne związki między odpowiedziami respondentów na pytania wykorzystywane przy budowie Indeksu prawa i porządku publicznego a miernikami rozwoju gospodarczego i społecznego dla poszczególnych krajów, podkreślając, przykładowo, że wysokie wskaźniki przestępczości mogą tłumić spójność społeczną i negatywnie wpływać na wyniki gospodarcze.

Współzależność bezpieczeństwa i rozwoju znajduje również odzwierciedlenie w politykach UE, która konsekwentnie podkreśla, że „bezpieczeństwo jest niezbędnym warunkiem rozwoju” oraz że tworzenie i wzmocnianie warunków gospodarczych, politycznych i społecznych dla stabilności ma zasadnicze znaczenie dla bezpieczeństwa kraju (Komisja Europejska, 2015).

Cele rozwojowe zostały więc zintegrowane z koncepcją bezpieczeństwa ludzi w celu przesunięcia uwagi i zasobów z tradycyjnych kwestii bezpieczeństwa narodowego na kwestie dobrobytu i rozwoju człowieka, na co zwraca uwagę m.in.

Björn Hettne (2010). Zapewnienie szeroko zakrojonego bezpieczeństwa dla ludności jest wymogiem zrównoważonego rozwoju społeczno-gospodarczego i politycznego (Ball, Hendrickson, 2006).

Według Michaela Leifer'a (1989), kompleksowe podejścia do bezpieczeństwa jednoznacznie łączą gospodarkę wprost z bezpieczeństwem, uwypuklając kluczową rolę krajowego rozwoju społeczno-gospodarczego jako środka do zapewnienia satysfakcji materialnej obywateli, po osiągnięciu której będą oni mniej podatni na działania wywrotowe wewnętrzne i zewnętrzne.

Podobnie OECD (2005) uznaje, że zabezpieczenie przed przemocą jest podstawą egzystencji ludzi i zrównoważonego rozwoju gospodarczego, społecznego i politycznego. Tam, gdzie wybucha przemoc, w obrębie lub między krajami, rozwój jest hamowany.

Głównym symbolem bezpieczeństwa, jego gwarantem i dostawcą jest państwo, zwłaszcza poprzez zapewnienie warunków do rozwoju gospodarczego, społecznego (i ekologicznego) kraju, ale nie tylko. W obliczu wybuchu pandemii COVID-19 to właśnie państwa narodowe w ramach zarządzania skutkami gospodarczymi i finansowymi kryzysu zapewniają sieć zabezpieczenia społecznego potrzebującym osobom, zarządzają systemowym ryzykiem gospodarczym i finansowym oraz motywują obywateli do krytycznych zachowań przestrzennych w celu powstrzymania transmisji choroby.

Nacisk państwa na rozwój społeczno-gospodarczy niekoniecznie jednak oznacza, że bezpieczeństwo grup i jednostek w społeczeństwie automatycznie się zwiększa. Podejście centro-państwowe do bezpieczeństwa może kolidować z interesami i bezpieczeństwem jednostek, zwłaszcza jeśli program rozwoju społeczno-gospodarczego państwa lub regionu pogłębia słabości gospodarcze, powoduje degradację środowiska naturalnego, czy też prowadzi do marginalizacji lub wykluczenia tych, których potrzeby i interesy są sprzeczne z koncepcją państwa dotyczącą narodowego interesu gospodarczego. W tym kontekście idea bezpieczeństwa, która przyjmuje człowieka (jednostkę) jako odniesienie do bezpieczeństwa pierwotnego, staje się coraz bardziej istotna. Z drugiej strony, jeśli w państwie występuje kryzys czy recesja gospodarcza, jego strumień wydatków publicznych na bezpieczeństwo (np. wsparcie policji lub innych służb) może być zredukowany.

Niebezpieczeństwo powoduje bezpośrednie i pośrednie skutki gospodarcze i społeczne. Narzuca koszty osobom, które boją się zagrożeń. Według standardowej teorii ekonomicznej, podmioty gospodarcze, jeśli nie chcą podejmować ryzyka, wolałyby świat o mniejszej niepewności i są skłonne zapłacić premię w celu zmniejszenia ryzyka (np. w formie dobrowolnych wydatków w sektorze prywatnym na ochronę i bezpieczeństwo). Sektor prywatny poświęci więc część swojego czasu i zasobów na działania ochronne, a nie produkcyjne. Taka realokacja zasobów powoduje wzrost jednostkowych kosztów produkcji, niższą wydajność i konkurencyjność.

Prawdopodobnie niektóre przedsiębiorstwa (ale też gospodarstwa domowe) ponoszą relatywnie wyższe nakłady na ochronę osób i mienia niż inne, na przy-

kład ze względu na swoją lokalizację w strefach wysokiego ryzyka, do których mogą należeć obszary przygraniczne.

Bezpośrednie skutki braku bezpieczeństwa obejmują straty w prawach własności, produkcji, użyteczności, zdrowiu lub życiu wynikające z takich zdarzeń, jak przykładowo kradzież, oszustwo lub terroryzm. Skutki pośrednie odnoszą się do kosztów instrumentów wdrożonych przez rząd (państwo) w odpowiedzi na rzeczywiste lub postrzegane ryzyko. Mogą one dotyczyć polityki gospodarczej lub bardziej ogólne reakcji politycznych na zagrożenia.

W wielu sektorach gospodarki stopień rządowych regulacji związanych z bezpieczeństwem jest dość znaczny. Przykładowo przepisy i zasady bezpieczeństwa oraz stojące na ich straży inspekcje powodują opóźnienia na granicach, wydłużają czas transportu i zmniejszają przepuszczalność granic, ograniczając w ten sposób przepływy handlowe. Więcej kontroli granicznych poprawia bezpieczeństwo, ale także zmniejsza szybkość i łatwość, z jaką przemieszczane są towary i ludzie.

Z kolei standardowe regulacje rządowe w dziedzinie obrony narodowej lub zwalczania przestępczości powodują dodatkowe koszty dla przedsiębiorstw (Hobijn, 2002; World Bank, 2003). Oznacza to przesunięcie zasobów gospodarczych między podmiotami, w tym między sprzedającymi i kupującymi oraz między podmiotami prywatnymi i publicznymi.

Wzrost wydatków publicznych w obliczu spadku bezpieczeństwa może działać hamująco na długoterminowy wzrost i rozwój gospodarczy poprzez dwa kanały. Po pierwsze, wysokie budżety na obronę i bezpieczeństwo wewnętrzne mogą spowodować wypieranie inwestycji bardziej stymulujących wzrost gospodarczy. Po drugie, wydatki na bezpieczeństwo publiczne mogą również wypierać przedsięwzięcia w zakresie poprawy bezpieczeństwa podejmowane przez bardziej efektywny sektor prywatny.

Ze względu na to, że bezpieczeństwo i rozwój są coraz częściej postrzegane jako nierozzerwalnie związane, otwiera to drogę do włączenia bezpieczeństwa do głównego nurtu polityki publicznej. Warto tu też zaznaczyć, że dla bezpieczeństwa narodowego danego kraju ma znaczenie nie tylko jego własny rozwój społeczny i gospodarczy, ale również ten w innych krajach.

Rola i zadania służb mundurowych w bezpieczeństwie i rozwoju kraju

Bezpieczeństwo narodowe, publiczne jest prototypowym dobrem publicznym (podobnie jak latarnia morska). Ma ono charakter nierywalizacyjny w konsumpcji; każdy obywatel cieszy się pełną produkcją bezpieczeństwa narodowego, nie ograniczając konsumpcji innych osób. Ponadto niemożliwe jest wykluczenie obywateli z zapewniania bezpieczeństwa narodowego.

Ze względu na powyższe, prywatne podmioty gospodarcze mają niewielką motywację do inwestowania w środki bezpieczeństwa publicznego (narodowego). Stąd jego poziom zapewniany przez sektor prywatny byłby nieoptymalny z punk-

tu widzenia społeczeństwa (nieefektywny społecznie). Jest to jedno z uzasadnień dostarczania przez państwo bezpieczeństwa lub regulacji w zakresie bezpieczeństwa w gospodarce narodowej.

W świetle art. 5 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej zapewnienie bezpieczeństwa terytorium i obywateli Polski należy do podstawowych zadań państwa (Konstytucja..., 1997). Podobnie art. 17 Konstytucji Ukrainy stanowi, że ochrona suwerenności i niepodzielności terytorialnej Ukrainy oraz zapewnienie jej bezpieczeństwa są najważniejszymi funkcjami państwa i przedmiotem troski całego narodu ukraińskiego (Constitution of Ukraine, 1996).

Państwo do zapewnienia bezpieczeństwa, zwłaszcza fizycznego (militarnego oraz cywilnego) obywateli, czyli ich ochrony i obrony przed działaniami lub zjawiskami niszczącymi, wykorzystuje specjalnie w tym celu tworzone i utrzymywane siły i środki, takie jak: wojsko, policja, wywiad, kontrwywiad, straż graniczna, straż pożarna oraz różne służby ochrony. Uprawnienia wybranych formacji przedstawiono w tabeli 3 (zaznaczone krzyżykiem).

Tab. 3. Uprawnienia wybranych służb mundurowych w Polsce

Nazwa formacji	Legitymowanie osób	Zatrzymanie i kontrola pojazdu	Nakładanie i ściganie grzywien (mandaty)	Środki przymusu bezpośredniego	Broń
Policja	X	X	X	X	X
Straż Graniczna	X	X	X	X	X
Służba Celna	X	X	X	X	X
Inspektorat Transportu Drogowego	X	X	X	X	X
Straż Ochrony Kolei	X	X	X	X	X
Straż Pożarna	X	-	-	-	-
Straż Leśna	X	X	X	X	X
Straż Łowiecka	X	X	X	X	X
Straż Rybacka	X	X	X	X	X
Straż Parków Narodowych	X	X	X	X	X
Ochotnicza Straż Pożarna	X	-	-	-	-

Źródło: opracowanie własne

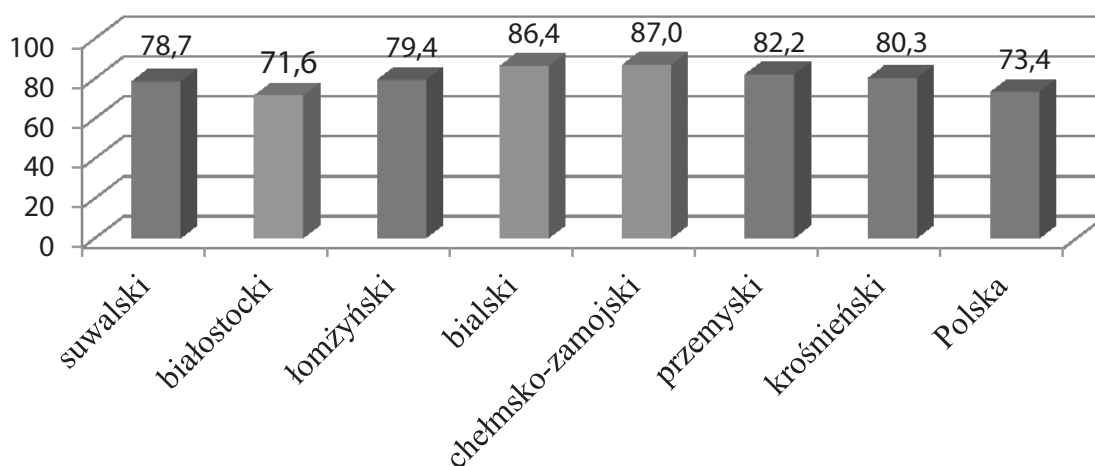
Jeśli chodzi o statutowe funkcje i zadania formacji umundurowanych, nie będą one tu dokładnie omawiane. Zainteresowanych nimi czytelników warto w tym miejscu odesłać m.in. do pozycji Skalskiego i innych (2019), ewentualnie do odpo-

wiednich ustaw³. Skupiono się raczej na oczekiwaniach wobec tych formacji, a także znaczeniu ich obecności i aktywności z punktu widzenia społecznego i ekonomicznego.

Według niektórych badaczy, widoczne służby mundurowe (np. patrole policji czy straży) mogą oznaczać, że przestępstwo jest zarówno przewidywane, jak i kontrolowane, a porządek publiczny zostanie przywrócony społeczeństwu, co w konsekwencji z jednej strony redukuje strach przed przestępczością i zwiększa poczucie bezpieczeństwa, z drugiej natomiast – może odstraszać od popełniania przestępstw, w tym przez imigrantów lub cudzoziemców odwiedzających kraj (Jackson, Bradford, 2009; Bradford, Jackson, 2017).

Istotna w tym kontekście jest skuteczność służb, przykładowo policji, mierzona wskaźnikiem wykrywalności sprawców przestępstw. Rycina 1 ukazuje wskaźniki wykrywalności sprawców przestępstw stwierdzonych przez policję ogółem w wyodrębnionych podregionach Polski wschodniej.

Na ogół wykrywalność ta we wszystkich podregionach (poza białostockim) była niższa w stosunku do średniej w Polsce. Najwyższy jej poziom dotyczył przestępstw drogowych (od 99,6% w krośnieńskim do 98,3% w białostockim), natomiast najmniej skuteczna była policja w przypadku wykrywalności sprawców przestępstw przeciwko mieniu (od 42,7% w białostockim do 66,9% w chełmsko-zamojskim) (GUS, 2020).

Ryc. 1. Wskaźnik wykrywalności sprawców przestępstw stwierdzonych przez policję ogółem (%), 2018

Źródło: opracowanie własne na podstawie Banku Danych Lokalnych GUS (2020)

Formacją, mającą szczególne – poza strażą graniczną – znaczenie społeczne i ekonomiczne wynikające z ochrony granic, jest służba celna. W tabeli 4 przedstawione zostały oczekiwania wobec niej ze strony obywateli państw UE. W sondażu Eurobarometru nt. świadomości i postrzegania przez Europejczyków organów celnych UE, przeprowadzonym w grudniu 2018 roku, respondenci zostali popro-

³ Przykładowo: Ustawa z dnia 6 kwietnia 1990 r. o Policji, Dz.U. 1990 nr 30 poz. 179; Ustawa z dnia 12 października 1990 r. o Straży Granicznej, Dz.U. 1990 nr 78 poz. 462; Ustawa z dnia 27 sierpnia 2009 r. o Służbie Celnej, Dz.U. 2009 nr 168 poz. 1323 i inne.

szeni m.in. o odpowiedź na pytanie, jakie, ich zdaniem, działanie powinno się znaleźć na pierwszym miejscu wśród najważniejszych działań podejmowanych przez te organy.

Generalnie, najczęściej wskazywanym zadaniem była ochrona obywateli przed zagrożeniami bezpieczeństwa (np. terroryzmem, handlem nielegalną bronią), a ponadto zwalczanie przemytu i oszustw celnych (w tym przemytu narkotyków i papierosów). Są to zadania, które w rzeczy samej należą również do straży granicznej.

Tab. 4. Najważniejsze działania, które powinny być podejmowane przez służby celne, w opinii obywateli UE (jedno wskazanie)

	UE12	UE15	Strefa euro	UE25	UE27	EU28	PL
Liczba respondentów	12278	15413	18328	24536	26633	27643	1011
	Odsetek wskazań (%), 2018						
Pobór podatków, np. cła, VAT lub akcyzy	6	6	6	7	8	8	12
Zwalczanie przemytu i oszustw celnych np. nielegalnych narkotyków i przemytu papierosów	24	24	26	24	24	24	25
Ochrona przedsiębiorstw przed nielegalnym lub nieuczciwym handlem, np. konfiskowanie podrobionych produktów	9	9	9	9	9	9	8
Ochrona obywateli przed zagrożeniami bezpieczeństwa, np. terroryzmem, handlem nielegalną bronią	30	30	29	30	29	29	24
Ułatwienie handlu międzynarodowego, np. ograniczanie biurokracji	5	5	5	5	5	5	6
Zapewnienie bezpieczeństwa obywatelom, np. egzekwowanie przepisów dotyczących zwierząt, roślin i zdrowia publicznego, bezpieczeństwa produktów	16	16	15	15	15	15	13
Ochrona środowiska, np. egzekwowanie przepisów dotyczących gatunków chronionych lub zagrożonych oraz kontrolowanie handlu dobrami kultury	8	8	8	8	8	8	7
Inne	-	-	-	-	-	-	1
Brak odpowiedzi	2	2	2	2	2	2	4

Źródło: opracowanie własne na podstawie European Commission, DG for Communication (2019)

Przykładowo, ujawniony w 2019 roku przez NOSG przemyt towarów, głównie (biorąc pod uwagę wartość) narkotyków, pojazdów oraz papierosów, a także obcych walut opiewał na ogólną sumę ok. 28 mln zł na odcinku granicy z Białorusią oraz ok. 23 mln zł na odcinku granicy z Ukrainą, przy zastrzeżeniu, że niektóre dobra nie były w ogóle wyceniane.

Znamienne jest, że ułatwienie handlu międzynarodowego oraz ochrona przedsiębiorstw przed nielegalnym lub nieuczciwym handlem były priorytetem wybranym przez najmniejszą względną liczbę obywateli badanych przez Eurobarometr. Z ekonomicznego punktu widzenia, są to warunki bardzo wzmacniające wzrost gospodarczy, o czym świadczy m.in. trudna sytuacja ekonomiczna krajów wywołana wstrzymaniem bądź zahamowaniem wymiany międzynarodowej w wyniku ostatniej pandemii koronawirusa.

Podsumowanie

Rozwój społeczno-gospodarczy wymaga utworzenia stabilnych, pokojowych i integracyjnych społeczeństw. W regionie pogranicznym, jakim jest ten objęty „Programem Współpracy Transgranicznej Polska-Białoruś-Ukraina 2014-2020”, jednym z głównych wyzwań jest ochrona ludności przed niebezpieczeństwami płynącymi nie tyle ze strony sąsiadujących państw, co raczej – od ich strony, a także z zagrożeniami „tranzytowymi”. Zważywszy, że granice wschodnie Polski są granicami zewnętrznymi UE, współpraca i wymiana gospodarcza oraz dialog transgraniczny konkurują z programami bezpieczeństwa granic i systemem wizowym Schengen.

Zapewnienie bezpieczeństwa służącego rozwojowi jest głównie zadaniem państwa reprezentowanego przez umundurowane służby (straż graniczną, policję, służbę celną itp.). Wyższa skuteczność tych służb jest w stanie nasilić poczucie bezpieczeństwa wśród (lokalnej) ludności, a tym samym wpłynąć na jakość jej życia, będącej wyznacznikiem postępu społecznego i gospodarczego.

Literatura

1. Adams, R.E., Serpe, R.T. (2000). *Social integration, fear of crime, and life satisfaction*. *Sociological Perspectives*, 43(4), 605–629.
2. Ball, N., Hendrickson, D. (2006). *Trends in Security Sector Reform (SSR): Policy, Practice and Research*. International Development Research Center, Ottawa.
3. Box, S., Hale, C., Andrews, G. (1988). *Explaining fear of crime*. *British Journal of Criminology*, 28, 340–356.
4. Bradford, B., Jackson, J. (2017). *Police legitimacy among immigrants in Europe: Institutional frames and group position*. *European Journal of Criminology*, 15(5), 567-588. <https://doi.org/10.1177/1477370817749496>.
5. Cieślarczyk, M. (2011). *Teoretyczne i metodologiczne podstawy badania problemów bezpieczeństwa i obronności państwa*. Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny, Siedlce.

6. *Constitution of Ukraine* Adopted at the Fifth Session of the Verkhovna Rada of Ukraine on 28 June 1996.
7. Dolan, P., Peasgood, T. (2007). *Estimating the economic and social costs of the fear of crime*. *British Journal of Criminology*, 47(1), 121–132. <https://doi.org/10.1093/bjc/azl015>.
8. European Commission, DG for Communication (2019). *Special Eurobarometer 483: Awareness and perceptions of EU customs*. Pobrano z: <https://ec.europa.eu/comm-frontoffice/publicopinion/index.cfm/survey/getsurveydetail/instruments/special/surveyky/2205>.
9. Fałdowski, M. (2018). *Współczesny wymiar bezpieczeństwa*. *Zeszyty Naukowe SGSP / Szkoła Główna Służby Pożarniczej*, 66(2), 109-122.
10. Gallup (2016). *The 2016 Global Law and Order*. Gallup, Washington, DC.
11. Gallup (2019). *The Global Law and Order 2019*. Gallup, Washington, DC.
12. GUS (2020). Bank Danych Lokalnych. Przestępstwa stwierdzone przez Policję w zakończonych postępowaniach przygotowawczych. Pobrano z: <https://bdl.stat.gov.pl/BDL/dane/podgrup/temat>.
13. Hettne, B. (2010). *Development and security: Origins and future*. *Security Dialogue*, 41(1), 31-52. <https://doi.org/10.1177/0967010609357040>.
14. Hobijn, B. (2002). *What will homeland security cost?* *Federal Reserve Bank of New York Economic Policy Review*, 8(2), 21-33.
15. Jackson, J., Bradford, B. (2009). *Crime, policing and social order: on the expressive nature of public confidence in policing*. *The British Journal of Sociology*, 60(3), 493–521. <https://doi.org/10.1111/j.1468-4446.2009.01253.x>.
16. Johnson, C., Jones, R., Paasi, A., Amooore, L., Mountz, A., Salter, M., Rumford, C. (2011). *Interventions on rethinking 'the border' in border studies*. *Political Geography*, 30(2), 61-69. <http://dx.doi.org/10.1016/j.polgeo.2011.01.002>.
17. Jones, R. (2012). *Border Walls: Security and the War of Terror in the United States, India and Israel*. Zed Books, London.
18. Kaplan, D.H., Häkli, J. (red.). (2002). *Boundaries and Place: European Borderlands in Geographical Context*. Rowman & Littlefield Publishers.
19. Komisja Europejska (2015). *Wspólny komunikat do Parlamentu Europejskiego i Rady. Budowanie zdolności na rzecz bezpieczeństwa i rozwoju - Umożliwienie partnerom zapobiegania kryzysom i zarządzania nimi*. JOIN(2015) 17 final. Pobrane z: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/HTML/?uri=CELEX:52015JC0017&from=en>
20. Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. Dz.U. Nr 78, poz. 483 z późn. zm.
21. Krulichová, E. (2018). *Life satisfaction and happiness: discussing the impact of fear of crime and victimization*. *Acta Universitatis Carolinae. Philosophica et Historica – Studia Sociologica*, 2, 23-37. <https://doi.org/10.14712/24647055.2018.2>
22. Leifer, M. (1989). *ASEAN and the Security of South-East Asia*. Routledge, London.
23. Maslow, A.H. (1943). *A theory of human motivation*. *Psychological Review*, 50(4), 370–396. <https://doi.org/10.1037/h0054346>.
24. Matthews, J.T. (1997). *Power Shift*. *Foreign Affairs*, 76(1), 50-66. <http://dx.doi.org/10.2307/20047909>.
25. NOSG (Nadbużański Oddział Straży Granicznej). (2020). *Ruch graniczny osób, ruch graniczny środków transportu, ujawniony przemyt towarów, a także ilość osób zatrzymanych za przekroczenie granicy państwowej wbrew przepisom – statystyki zbiorcze*. Pobrano z: <https://nadbuzanski.strazgraniczna.pl/nos/komenda/granice/statystyki/statystyki-zbiorcze/15885,Statystyki-zbiorcze.html>.
26. OECD (2020a). *Better Life Index*. Pobrane z: <http://www.oecdbetterlifeindex.org/>.

27. OECD (2020b). *How's Life? 2020: Measuring Well-Being*. Paris: OECD Publishing. <https://doi.org/10.1787/9870c393-en>.
28. OECD (2005). *DAC Guidelines and Reference Series. Security System Reform and Governance*. Paris: OECD Publishing.
29. OECD.Stat. Better Life Index. Pobrano z: [https://stats.oecd.org/Index.aspx? DataSet-Code=HEALTH_STAT](https://stats.oecd.org/Index.aspx?DataSetCode=HEALTH_STAT).
30. Skalski, D., Tuz, M., Formela, M., Pożarski, D. (2019). *Bezpieczeństwo społeczeństwa i porządek publiczny, Wybrane zagadnienia*. Wydawnictwo Uczelniane Akademii Wychowania Fizycznego i Sportu im. Jędrzeja Śniadeckiego, Gdańsk.
31. Świdorski, K. (2018). *Współpraca formacji mundurowych w utrzymaniu bezpieczeństwa transgranicznego Polski*. *Wschodnioznawstwo*, 12, 127-142.
32. The ENI Cross-border Cooperation Programme Poland-Belarus-Ukraine 2014-2020, 3rd Revision as of 13 November 2017.
33. UN General Assembly (2005). *In Larger Freedom: Towards Development, Security and Human Rights for All: Report of the Secretary-General*. UN Doc A/59/2005. New York: United Nations. Pobrano z: <https://www.refworld.org/docid/4a54bbfa0.html>.
34. UNDP – The United Nations Development Programme (1994). *Human Development Report 1994: New Dimensions of Human Security*. New York, Oxford: Oxford University Press. <https://doi.org/10.18356/87e94501-en>.
35. Ustawa z dnia 6 kwietnia 1990 r. o Policji, Dz.U. 1990 nr 30 poz. 179.
36. Ustawa z dnia 12 października 1990 r. o Straży Granicznej, Dz.U. 1990 nr 78 poz. 462.
37. Ustawa z dnia 27 sierpnia 2009 r. o Służbie Celnej, Dz.U. 2009 nr 168 poz. 1323.
38. Wielki, R. (2016). *Prawne i kryminalistyczne aspekty zwalczania przestępstw korupcyjnych w ochronie pogranicza*. *Pogranicze. Polish Borderlands Studies*, 4(2), 231-243.
39. World Bank (2003). *Reducing Trading Costs in a New Era of Security*. W: World Bank. *Global Economic Prospects 2004: Realizing the Development Promise of the Doha Agenda (179-203)*. World Bank Group, Washington, DC.